

Arvioinnin harhapolut - onko etiikka eksyksissä?

Arvioinnin kymmenvuotinen kehitystyö on ollut milteipä saavutusten historiaa. Arviointi on hallinnon käytäntönä ollut myötätuudessa, ja siitä on tullut jo lähes vakiintunut toimintatapa. Kehitystä on tukenut alan tutkijakeskustelu, johon hallinnon tutkijatkin ovat innolla osallistuneet. Poliittisessa päätöksenteossa arviointia koskevan tiedon tarve näyttää lähes loputtomalta.

Arvioinnin kehityksen suurimpana saavutuksena pidänkin sen vakiintumista. Paikoitellen arvioinneilla on jopa onnistuttu muuttamaan käytäntöjä ja rakentamaan eräänlaista kokemuksesta oppimisen järjestelmää. Arvioinnin metodeja on kehitetty runsaasti, oikeastaan jo liikaakin, ja kokonaiskuva alkaa olla hankala hahmottaa. Arvioinnin tietä on näiden ongelmien takia kuitenkin turha katkaista.

Arviointi on niin merkittävä ilmiö, että se tulisi hallinnollisena käytäntönä ottaa tutkimuskohteeksi. Eräs tärkeimmistä tutkimuksen kohteista on epäilemättä arvioinnin etiikka.

Tarkasteltaessa arviointia ja sen etiikkaa tulisi nähdäkseni kiinnittää huomiota ainakin kolmeen kysymykseen. Ensinnäkin suomalaisen arvioinnin etiikkaan liittyvät kysymykset arvioinnin ja politiikan yhteyksistä, toiseksi pienten toimijajoukkojen ongelmista, kolmanneksi vuorovaikutusta ja riippuvuutta aiheuttavista menetelmistä ja neljänneksi arvioinnin tekijöiden noudattamista periaatteista.

Seuraavassa pohdin lyhyesti kutakin edellä esitettyä kohtaa etiikan ja vastavoimien näkökulmasta. Heti on todettava, että kokemukseni mukaan arvioinnin etiikka on Suomessa hyvässä, jopa yllättävän hyvässä kunnossa. Voisi ollakin hedelmällisintä pohtia miksi suurista riskitekijöistä huolimatta arvioinnin lankeemukset ja syrjäkujille eksyminen on lopultakin varsin harvinaista.

POLICY ARVIONTIETIIKAN UHKANA

Arviointiin sisältyy aina potentiaalinen uhka käytäntöjen muuttamisesta. Arviointi tuo asioita keskustelun kohteeksi nostamalla esiin hyviä ja huonoja puolia. Vaikka arvioinneissa usein pyritäänkin välttämään personointia, on kaiken toiminnan takana aina tekijä tai tekijät. Joku on aina arvioinnin kohteena halusipa hän sitä tai ei.

Arvioinnin poliittiset vaikutukset voivat johtaa ymmärrettävään eettiseen ongelmaan. Arvioinnin tilaus on aina tarkoitushakuista. Etuja ajattaessa on arvioinnilla aina mahdollista vaikuttaa lopputulokseen. Sopivalla prosessin ohjauksellakin on mahdollista kuljettaa arvioitsijarakkua haluttuun suuntaan. Neljäs kriittinen piste on tiedottaminen. Epämiellyttävä arviointiraportti voidaan kokonaan haudata tai tulkita sen tulokset epäluotettavaksi..

Hyvät ja systemaattisesti tehdyt arviointikäytännöt ovat epäilemättä yksi tae kaikin osin objektiivisesta arvioinnista. Kun arvioinnin tilaamisella, ohjauksella ja tiedottamisella on kunnolliset periaatteet, niin epäeettisen toiminnan pelitila pienenee. Tärkeää on myös arvioinnin yhteydessä palata peruskysymykseen: Millä tavalla hallinnossa ja politiikassa huolehditaan siitä, että päätökset ja linjaukset syntyvät hyvällä harkinnalla ja avoimesti.

VUOROVAIKUTUKSELLISET MENETELMÄT ARVIOINTIETIIKAN UHKANA

Arviointimenetelmien kehityksen painopistettä voidaan luonnehtia kahdella sanalla: yhteistyön kasvattaminen. Ideana on arvioitsijan ja toiminnan kohteena olevien tai tilaajien tiiviillä vuorovaikutuksella saada menetelmät tukemaan arvioinnin tekemistä. Näin haetaan käytännön vaikutuksia arvioinnin tekemiselle. Esimerkiksi konstruktivisessa arvioinnissa arvioitsija voi prosessin kuluessa merkityksiä luomalla saada aikaan yhteisymmärrystä toteutuksesta vastaaville toimijoille. Toisaalta tiivis vuorovaikutus merkitsee arvioitsijalle avaintoimijoilta saatua oppia ja takaa asiantunteumuksen.

Tänä päivänä arviointi onkin käytännössä mitä suurimmassa määrin yhteistoimintaa. Palautteen antaminen ja kehittämistoiminnassa mukana oleminen kuuluvat arvioitsijan arkipäivään. Tiiviin vuorovaikutuksen eettisenä riskinä on kuitenkin liiallinen toimijoiden ymmärtäminen. Arvioitsijan on vaikea asettua ulkopuolelle, tarkkailijaksi aidan taakse. Toinen uhka liittyy tiiviisiin sosiaalisiin suhteisiin. Kriittinen arvioitsija pettää ikään kuin "kaverin", mikä synnyttää itsesensuuria.

Vastavoimana vuorovaikutuksellisten menetelmien aikaansaamalle eettiselle uhalle on epäilemättä arvioitsijaroolien tiedostaminen. Arvioitsijan on säilytettävä objektiivisuutensa ja kriittinen roolinsa, vaikka yhteistyö olisikin tiivistä. Tämä on kokemukseni mukaan mahdollista, onhan arvioitsijan rooliin sinällään ladattu odotukset objektiivisuudesta ja ulkopuolisuudesta.

PIENET PIIRIT ARVIOINTIETIIKAN UHKANA

Suomessa niin arvioinnin tilaaja kuin tekijöitä on vähän. Samat tekijät tekevät työtä useaan kertaan samoille tilaajille. Mahdollista onkin, että joku toimii välillä toteuttajana ja välillä arvioitsijana. Näin on käynyt esimerkiksi ohjelmatyön yhteydessä. Verkostomaisuuskin on uhka. Yhdessä verkostossa yhteistyössä toimivat saattavat toisessa verkostossa joutua tilanteeseen, jossa toinen on arvioitsija ja toinen sen kohde.

Pienten piirin varsinainen arviointieettinen riskikin on selkeästi nähtävissä. On vaikea olla kärjekkään kriittinen yhteistyökumppaneita kohtaan, joista ollaan riippuvaisia. Esimerkiksi monille yliopistoille tai konsulttifirmoille arviointi on bisnes. Suhdetta tilaajaan ei haluta vaarantaa voimakkaalla arvioinnilla, eikä heikentää mahdollisuuksia saada tilauksia seuraavalla kertaa. Pienten piirien takia vaihtoehtoisia markkinoitakin on vähän.

Hyviäkin puolia pieniin piireihin toki liittyy. Voi syntyä pitkiä asiakassuhteita, jotka tukevat arviointiosaamisen kehittymistä.

Pienten piirien vastavoimana tarvitaan sen tiedostamista, että hyvään arviointiin kuuluvat periaatteina aina objektiivisuus ja tarpeen tullen kriittisyys. Tällöin arviointi on tuottanut "value for money". Myös hallinnon ja sen virkamiesten kriittikkikestävyys olisi vahvistamista. Tärkeää on myös arvioinnin arviointi, joka osaltaan ylläpitää hyviä käytäntöjä ja eettistä ilmapiiriä.

HEIKKO ARVIOITSIJAN ARVIOINTIETIIKAN UHKANA

Arvioitsija kohtaan työssään monia paineita. Toisinaan hänen työllään on merkitystä monille, ja siihen koetetaan vaikuttaa ulkopuolelta. Monilta kohdin arvioitsijan työ on itsenäistä ja siinä on vaiheita, jotka ovat vain arvioitsijan tiedossa.

Heikko arvioitsija jää eettiseksi uhriksi ja antaa ulkoisten paineiden vaikuttaa

työhönsä. Varsinkin kriittisten tai poliittisesti merkittävien arviointihankkeiden kohdalla vaikuttamispyrkimykset eivät ole aina yksinomaan kauniita, ja niiden kestäminen vaatii lujuttua. Arvioitsija kohtaa muun muassa mitätöintiä, joka voi kohdistua varsin raadollisestikin hänen ammattitaitoonsa. Esimerkiksi taannoisessa aluehallintoa koskevassa arvioinnissa kohtasin tilanteen, jossa eräs vaikutusvaltainen henkilö ei pitänyt tuloksistamme ja johtopäätöksistämme, ja päättyi henkilökohtaiseen mitätöintiin. Hän uhkasi/lupasi aloittaa aluehallinnon tutkimuksessa jatko-opinnot, koska arvioinnin taso on heikkoa ja kuka vain voi sitä tehdä.

Toinen selkeä eettinen, lähinnä laatuun sisältyvä uhka liittyy arvioinnin tekemiseen vain pelkkänä bisneksenä. Tällöin voi syntyä tarpeita oikoa ja mennä työssä sieltä, mistä aita on matalin ja työn tekeminen nopeinta.

Vastavoimaksi ehdotan yksinkertaisesti huolehtimista arviointikulttuurista ja käytännöistä. Tarvitsemme myös arviointikäytäntöjen seurantaa. Kolmanneksi tarvetta on arviointikoulutukselle, johon sisältyy mitä olennaisimmassa määrin eettisten kysymysten mukaanotto.

Jari Stenvall